WARBURG LIBRARY COMMONS | SCHOOL OF ADVANCED STUDY UNIVERSITY OF LONDON

[https://commons.warburg.sas.ac.uk/downloads/mp48sc763]

Mensa i Valls, Jaume.. *El fonament filosòfic del catarisme. A propòsit d'un llibre recent..*

2015

Article

To cite this version:

Mensa i Valls, J. (2015). El fonament filosòfic del catarisme. A propòsit d'un llibre recent. *Enrahonar. Quaderns De Filosofia*, *54*, 119–125. https://revistes.uab.cat/enrahonar/article/view/v54-mensa-2/208-pdf-ca

License: Creative Commons BY-NC Attribution-NonCommercial 4.0 International

Available at: https://commons.warburg.sas.ac.uk/concern/journal_articles/rr171x24p

Publisher's URL: https://revistes.uab.cat/enrahonar/article/view/v54-mensa-2/208-pdf-ca

Date submitted: 2021-03-30

Copyright is retained by the author. Terms and conditions for use of this material are defined in the User Deposit Agreement.

El fonament filosòfic del catarisme* A propòsit d'un llibre recent**

Jaume Mensa i Valls
Universitat Autònoma de Barcelona
jaume.mensa@uab.cat

CC BY NC

Resum

El catarisme és un fenomen plural, amb unes característiques específiques ben definides. Fins al segle xx aquest moviment espiritual era conegut per les informacions que n'ofereixen els seus perseguidors. Gràcies a troballes de nous còdexs amb obres càtares i als registres inquisitorials, ha estat possible conèixer el seu pensament. Aquesta nota és dedicada a presentar els aspectes més filosòfics del pensament càtar a partir d'un llibre recent de Sergi Grau: dualisme ontològic, doble creació, antropologia tridimensional, negació del lliure albir.

Paraules clau: catarisme; dualisme ontològic; gnosticisme; maniqueisme.

Abstract. *The philosophical foundations of the Cathars. On the occasion of a recent publication*

Catharism is a plural phenomenon with specific characteristics. Until the twentieth century, the Cathars were known from the information provided by their persecutors. As a result of the discovery of new manuscripts containing Cathar works and inquisitorial registers, their ideas have come to light. Following a recent book by Sergi Grau, this note presents the most important philosophical ideas of the Cathars: ontological dualism, double creation, three-dimensional anthropology, and the denial of free will.

Keywords: Catharism; ontological dualism; Gnosticism; Manicheaism.

* Aquesta nota és resultat del projecte de recerca *Corpus Digital de la Ciència a la Corona d'Aragó i el seu context llatí i romànic: Arnau de Vilanova*, aprovat pel llavors Ministeri de Ciència i Innovació, FFI2011-29117-C02-02 (FILO).

** Cf. Sergi Grau (2012a). Sobre el contingut d'aquest llibre, vegeu, per exemple, les recensions següents: Emilio Mitre (2012); Ricardo García Cárcel (2012); Rafael Ramis (2014); Máximo Diago Hernando (2013); Carles Gascón Chopo (2013).

Sergi Grau és autor d'una considerable bibliografia sobre diversos aspectes del catarisme: estudi i publicació de les fonts, repercussions a Catalunya, historiografia i memòria, etc. En destaquem: Sergi Grau, 2009, 2009-2010, 2012b, 2013, 2014a, 2014b i els dos textos que hi ha en procés d'edició.

ISSN 0211-402X (paper), ISSN 2014-881X (digital) http://dx.doi.org/10.5565/rev/enrahonar.208

Los cátaros se caracterizaban por una interpretación dualista de las Sagradas Escrituras que confrontaba dos realidades, una material y otra espiritual; los hombres, igual que las mujeres, habían caído del mundo divino separándose de su padre, el creador. La vida era un viaje de regreso, un viaje que tenía el objetivo de recordar el origen divino del hombre.

(Sergi Grau, 2012a: 28)

Le dualisme cathare est un dualisme «temps-éternité» autant qu'un dualisme «être-néant».

(René Nelli, 1964: 38)

El llibre de Sergi Grau i Torras *Cátaros e Inquisición en los reinos hispánicos (siglos XII-XIV)* (2012a) és una obra de síntesi, no només del tema anunciat al títol, sinó també del catarisme en general. L'objectiu principal d'aquest estudi, molt ben documentat amb informació de primera mà i una bibliografia pràcticament exhaustiva, és reconstruir la història del catarisme i analitzar-ne la presència als regnes hispànics. En aquest context —ni que no sigui un dels objectius principals del llibre—, l'autor, naturalment, dedica un bon nombre de pàgines a les conviccions, les creences i les idees dels càtars. Precisament ara, en aquesta nota bibliogràfica, ens interessem per aquestes idees, sobretot per les que tenen a veure amb el dualisme metafísic dels càtars.

Per començar, fem dues observacions. Una primera sobre l'originalitat de la doctrina càtara i les informacions que han fet possible de conèixer-la i estudiar-la. Fins a mitjan segle XX, aquest moviment era conegut principalment per fonts anticàtares, és a dir, pels tractats dels teòlegs i dels polemistes que el varen combatre. La historiografia, fins aquell moment, el presentava com (*a*) un fenomen arribat des d'Orient i (*b*) de filiació maniquea, emparentat directament amb l'antic maniqueisme. Aquestes característiques en diluïen l'originalitat, la seva veritable fesomia, el seu caràcter genuí, en un conjunt de tòpics comuns a una bona colla de moviments heterodoxos. El mateix mot amb què es coneix el moviment reflecteix aquesta situació. Efectivament, *càtar* no és el nom que utilitzaven les persones que en formaven part per autodesignar-se (solien emprar-ne uns altres: *bons crestians*, *bons hommes*, *bones dammes*), sinó el que els atorgaren els seus perseguidors. Alguns teòlegs catòlics (Eckbert de Schönau, *Liber contra Katharos*) anomenaren aquest moviment amb el mateix mot amb què eren coneguts els maniqueus, diguem-ne, antics (*catharoi*, en grec, 'purs'). Agustí d'Hipona presenta els *cathari* amb les característiques següents: ascetisme rigorós, supèrbia, rebuig de les segones núpcies[1]. Al segle XX, diverses troballes de còdexs que contenien

1. L'etimologia, però, d'aquest mot ha estat molt debatuda. Ja Alà de Lilla (ca. 1200) feia derivar la paraula *càtar* de *gat*: «Cathari dicuntur a cato, quia, ut dicitur, osculantur posteriora catti, in cuius specie, ut dicunt apparent eis Lucifer» (Alanus de Insulis, 1976). Alguns historiadors consideren aquesta etimologia més probable. Antoni Dalmau (2005: 10) afir-

tractats càtars, entre els quals sobresurt el *Liber de duobus principiis*, han permès conèixer de primera mà els fonaments filosòfics d'aquest moviment[2]. En resum, afirma Grau (2012a: 52): «El descubrimiento de los tratados y rituales de origen cátaro nos ha permitido un mayor conocimiento de la naturaleza de este movimiento». Ha estat possible, doncs, copsar-ne els trets diferencials, les característiques pròpies i, en general, la novetat que representa a la història.

Segona observació, sobre la pluralitat del catarisme. «El catarismo no fue un movimiento uniforme», afirma Grau (2012a: 29). Efectivament, ja Raniero Sacconi, un càtar convertit al cristianisme, nomenat inquisidor de la Llombardia, escriu, vers l'any 1250, una *Summa de catharis* (Sanjek, 1974), en la qual distingeix clarament entre dos grups. El primer, el més antic, molt arrelat i majoritari, professa una mena de monoteisme dualista. El segon, més radical i representat per l'esmentat *Liber de duobus principiis*, de Giovanni di Lugio, defensa un dualisme metafísic radical. El catarisme —almenys el que descriu Sacconi— era variat, plural, heterogeni, de gran riquesa doctrinal. Aquestes dues tendències, la del dualisme absolut i la del dualisme mitigat, són pròpies del segle XIII i no es poden projectar al catarisme del segle XII. Tenint en compte els estudis actuals, sembla que, al Concili de Sant Fèlix de Caraman, no hi hagué cap canvi doctrinal, en el sentit que el catarisme assumís la doctrina del dualisme absolut arribada d'Orient de la mà de Nicetes (Jiménez, 2003).

El *Liber de duobus principiis* segurament fou escrit per Giovanni di Lugio o per algú proper a ell pels volts de 1240. Els aspectes doctrinals d'aquesta obra concorden força amb la descripció de les seves idees que fa Sacconi en la seva *Summa de catharis*. Els dos principis ja anunciats al títol són, d'una banda, el veritable Déu totpoderós en el Bé i l'Eternitat i un fals déu, omnipotent en el Mal. Aquests dos principis són eterns i es limiten mútuament, però les seves forces no són ni iguals ni equivalents. Nelli (1978: 70) parla amb raó d'una «inégalité fondamentale». El veritable Déu, Sant, Just i Bo, pot salvar les ànimes dels homes i reduir (no eliminar) el principi del mal. La Bíblia càtara tradueix el verset 3 del pròleg (c. 1) de l'Evangeli de Joan («omnia per ipsum facta sunt

---

ma: «Al començament de l'aparició del catarisme, a Renània, els grups herètics localitzats van ser coneguts sota el nom llatí de *cati*, en alemany, *Ketter* i en francès de l'època, *cathiers* (adoradors del diable en forma de gat, o sigui, bruixots)». Cf. Jean Duvernoy (1975).

2. Aquesta obra fou descoberta i publicada ja fa anys per Antoine Dondaine (1939) i ha estat traduïda al castellà: *El legado secreto de los cátaros ['El libro de los dos principios', 'Tratado cátaro', 'Ritual occitano', 'Comentario al Padre nuestro']* (1997). Sobre la documentació pròpia dels càtars trobada per la historiografia crítica, és molt clar el balanç de Sergi Grau (2012a: 48-50): «La tipología de fuentes que más ha contribuido a conocer la doctrina del catarismo han sido los documentos propios de este movimiento descubiertos entre los siglos XIX y XX. En la actualidad, existen cinco manuscritos, dos tratados y tres rituales cátaros que permiten conocer, de primera mano, la doctrina y los sacramentos de esta religión. Los dos tratados son el *Liber de duobus principiis*, y el tratado cátaro anónimo está integrado en el *Liber contra Manicheos*, atribuido a Durand de Huesca. También conservamos el ritual occitano de Lyon (que acompaña al Nuevo Testamento provenzal de Lyon), el ritual latino de Florencia y el ritual occitano de Dublín, que incluye el tratado de la *Iglesia de Dios*, la Glosa del Pater y un fragmento eclesiológico. Aparte de estos tratados, también conservamos un Payre Sant, una plegaria cátara en occitano relatada por Joan Maurí en Lérida el 14 de septiembre de 1323».

et sine ipso factum est nihil») amb aquestes paraules: «Totas causas so faites per Lui e sens Lui es fait nient» (Wunderli, 2009: I, 212). Els càtars veieren en aquest verset l'expressió d'un dualisme ontològic, d'una doble creació: el veritable Déu ha creat, ha fet, totes les coses (les invisibles), però sense Ell ha estat fet el no-res, és a dir, allò que no és res, que no té una veritable substància: el món visible. Aquest món és obra del déu fals, «estrany», maligne, del principi negatiu, el seu àmbit d'acció. El Déu de l'Antic Testament s'identifica amb aquest déu estrany[3]. El Regne de Déu és l'Esperit, la Vida, l'Eternitat. Matèria, carn i temps constitueixen el regne del fals déu. El *Liber de duobus principiis* explica el veritable sentit de la creació. Crear no és fer *ex nichilo*, perquè tant el món invisible com la matèria existeixen *ab eterno*, sinó que es tracta d'un procés d'emanació dels dos principis.

Les ànimes humanes foren creades per Déu, però el déu estrany les seduí i les féu baixar al món sensible. L'antropologia —és a dir, la concepció tridimensional de la natura humana— càtara sembla d'arrel origeniana: l'homé en l'estat actual és format per cos, ànima i esperit[4]. El cos és obra del principi negatiu, i l'ànima i l'esperit, de Déu. L'ànimà és l'esperit empresonat en el cos; l'esperit és la part de l'ànima que emprèn el retorn cap al món de dalt[5]. Quan l'ànima s'allibera del cos (per la mort d'aquest), si ha rebut el *consolamentum*, retorna cap al món invisible; en cas contrari, transmigra vers un altre cos[6]. Jesucrist és l'enviat del Pare al món visible per desvetllar les ànimes adormides, per recor-

3. *El legado secreto de los cátaros* (1997: 108): «Por consiguiente, lean los sabios [las Escrituras] y crean sin vacilaciones que hay un Dios malvado, Señor y creador, origen y causa de todos los males arriba descritos. Si así no fuese, necesariamente habría que admitir que el propio Señor verdadero —el cual es luz, es bueno y santo, es fuente viva y origen de toda dulzura, suavidad y justicia— es directamente origen y principio de toda iniquidad, malicia, amargura e injusticia; todas las cosas opuestas y contrarias a él derivarían enteramente del propio Señor. Opinión que, a los ojos de los sabios, es del todo absurda».
4. Segons Orígenes (1988: 263), «l'home es compon de cos, ànima i Esperit».
5. Sergi Grau (2012a: 416) tradueix, del llatí al castellà, una confessió de Pèire Maurí sobre Belibaste —extreta de Jean Duvernoy (1965: III, 1013)—: «había oído decir que Belibasta que el matrimonio carnal entre el hombre y la mujer no valía nada, sino el matrimonio espiritual entre el alma y el espíritu, es decir, cuando el alma que permanece siempre en el hombre, y el espíritu, que va y viene, son buenos y se unen entre ellos, de forma que el alma quiere lo que quiere el espíritu, y el espíritu lo que quiere el alma, y ellos se reconocen en el bien. Este es el matrimonio que Dios ha hecho».
6. Així fa la traducció al castellà (Grau, 2012a: 416; extreta de Duvernoy, 1965: III, 996), de la confessió de Pèire Maurí sobre l'ensenyament que havia sentit a Jacme Autier: «He oído decir al difunto Jacme Autier el hereje que todas las almas de los buenos hombres, es decir de los herejes, que fueron, son y serán, han sido hechas en el cielo por Dios Padre, después, seducidas por el diablo de la manera antedicha, pecaron y cayeron del cielo al mundo del Dios malvado. Cuando ellos fueron allí, viendo que habían sido engañados por el Dios malvado, pues no les daba lo que les había prometido, imploraron a Dios para que les perdonara y les retornara al cielo. Viendo esto, el Dios malvado dijo que les haría "túnicas", es decir, cuerpos en los que olvidaran los bienes que habían tenido en el cielo. Y así el diablo hizo los cuerpos, que son las "túnicas para olvidar el regreso", por lo cual las almas van de túnica en túnica, es decir, de cuerpo en cuerpo, hasta que lleguen a una túnica en la que sean salvados, una vez que en ella sean puestos en un estado de verdad y justicia».

dar el seu origen diví. Jesucrist és el missatger de la Bona Nova de la salvació divina, però la salvació que ofereix no es realitza mitjançant la mort expiatòria a la creu. Jesús ensenya als homes que el seu regne no és d'aquest món, que es poden alliberar de la presó de la carn pel sagrament del baptisme de l'Esperit (consolament) transmès als apòstols. La filiació apostòlica és essencial per al catarisme. Els càtars, com els docetes, neguen que Jesucrist fos un home real, la seva humanitat era només aparent. El cristianisme dels càtars és un cristianisme sense encarnació i sense creu.

Una conseqüència del dualisme ontològic radical és la negació del lliure albir. Déu, principi del Bé, no pot haver sembrat en la seva pròpia obra la llavor del mal. Concedir la possibilitat de triar entre el bé i el mal als homes i als àngels és, d'alguna manera, participar en aquest mal que poden fer. Déu hauria permès el mal d'alguna manera. El mal, per als càtars, és sempre acció del maligne, una temptació.

Acabem amb una observació d'Anne Brenon (2000: 94) sobre la diferència entre el dualisme dels càtars i el dualisme dels maniqueus:

> On voit donc bien que le dualisme n'eut jamais, dans le catharisme, valeur de dogme, mais qu'il ne fut qu'une reflexion, évolutive, sur le problème du mal confronté à la toute bonté du Père. On voit aussi que, non seulement le dualisme cathare n'a rien à voir avec le très complexe sustème dualiste manichéen mais qu'il est même son opposé —comme l'avait déjà montré Jean Duvernoy.
>
> Dans le manichéisme, le dualisme est en effet un postulat de départ, à partir de quoi une cosmogonie extrêmement précise et complexe vient s'échafauder.
>
> À l'inverse, le dualisme cathare est un aboutissement, celui d'une réflexion sur la signification des Écritures chrétiennes à partir du seul postulat de la toute bonté de Dieu. Il est par conséquent particulièrement inadéquat de traiter les cathares de néo-manichéens médiévaux.

Referències bibliogràfiques

Alanus de Insulis ([2]1976). «De fide catholica contra hereticos». A: Migne, Jean Paul. *Patrologiae cursus completus. Series latina*. Vol. 210. Turnhout: Brepols.

Brenon, Anne (1998). *El veritable rostre dels càtars: Creences i estil de vida*. Traducció de M. Santandreu. Lleida: Pagès Editors; Barcelona: Edicions Proa. 416 p. La primera edició de l'original francés, *Le vrai visage du catharisme*, fou publicat a Portet-sur-Garonne: Éditions Loubatières, l'any 1988.

— (2000). *Les archipels cathares: Dissidence dans l'Europe médiévale.* Cahors: Dire Éditions. 410 p.

Dalmau, Antoni (2005). *Els càtars*. Barcelona: UOC. 101 p.

Diago Hernando, Máximo (2013). *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1, 427-430 [recensió de Grau (2012a)].

Dondaine, Antoine (1939). *Un traité néo-manichéen du* xiiie *siècle: Le «Liber duobus principiis» suivi d'un fragment de Rituel cathare*. Roma: Istituto Storico Domenicano S. Sabina. 172 p.

Duvernoy, Jean (1965). *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers (1318-1325)*. 3 vol. Tolosa de Llenguadoc: Privat.

— (1975). «Une controverse su l'origine du mot "Cathares": "Cathares" ou "Ketter"?», *Annales du Midi*, 87/123, 341-345.

El legado secreto de los cátaros [«El libro de los dos principios», «Tratado cátaro», «Ritual occitano», «Comentario al Padre nuestro»], 1997. Edició de Francesco Zambón. Traducció de César Palma. Madrid: Siruela. 228 p.

García Cárcel, Ricardo (2012). *ABC Cultural*, 20, 19 de maig [recensió de Grau (2012a)].

Gascón Chopo, Carles (2013). *Mélanges de la Casa de Velázquez* [en línia], 43/1. <http://mcv.revues.org/5032>) [Consulta: 17 de juliol de 2013] [recensió de Grau (2012a)].

Grau, Sergi (2009). «Durand de Huesca y la lucha contra el catarismo en la Corona de Aragón». *Anuario de Estudios Medievales*, 39/1, 3-25. <http://dx.doi.org/10.3989/aem.2009.v39.i1.95>

— (2009-2010). «Historiografía del catarismo en Cataluña: Estudios y documentos (siglo xiii)». *Acta Historica et Archeologica Mediaevalia*, 30, 375-408.

— (2012a). *Cátaros e Inquisición en los reinos hispánicos (siglos* xii-xiv*)*. Madrid: Cátedra. 471 p.

— (2012b). «Una breve disertación sobre los valdenses de Josep Mercader (1742)». *Hispania Sacra* [en línia], 129, 279-307. <http://dx.doi.org/10.3989/hs.2012.010>.

— (2013). «La memòria de l'heretgia càtara i valdesa a la Corona d'Aragó durant el segle xvi». *Revista Catalana de Teologia*, 38, 919-943.

— (2014a). «Els càtars i els inicis de la inquisició a Catalunya», Josep Serrano (ed.), *Els càtars, una ruta a Catalunya*. En el VIII centenari de la batalla de Muret 1213-2013. Caseres: Ajuntament de Caseres 2014, 39-51.

— (2014b). «La législation contre l'hérésie dans la Couronne d'Aragon au temps du roi Pierre II d'Aragon». *Le Temps de la Bataille de Muret (12 septembre 1213).* Actes du 61e congrès de la Fédération historique de Midi-Pyrénées, Muret 13-15 septembre 2013. Ed. J. Le Pottier, J. Poumarède, C. Marquez et R. Souriac. Muret: Société d'Études de Comminges 2014, 219-230.

— (2014c). «Ramon de Penyafort i el procediment inquisitorial contra els heretges». *Revista de Dret Històric Català*, 13, 143-176.

— (en premsa). «"Lo pus franch rey" Pere el Catòlic i la qüestió de l'heretgia a Catalunya (1196-1213)». *Analecta Sacra Tarraconensia*.

Grau, S.; Berga, E. (en premsa 2015). *L'herètica pravitat a la Corona d'Aragó: Documents sobre càtars, valdesos i altres heretges (1155-1324).* Barcelona: Fundació Noguera.

Jiménez, Pilar (2003). «Le catharisme: une origine orientale à deux tendances?». *Slavica Occitana*, 16, 207-227.

Migne, Jean Paul ([2]1976). *Patrologiae cursus completus: Series latina*. Vol. 210. Turnhout: Brepols.
Mitre, Emilio (2012). *La Aventura de la Historia*, 165, 68 [recensió de Grau (2012a)].
Nelli, René (1964). *Le phénomène cathare: Perspectives philosophiques, morales et iconographiques*. Tolosa de Llenguadoc: Privat, PUF. 194 p.
— (1978). *La philosophie du catharisme: Le dualisme radical au* xiiie *siècle*. París: Payot. 202 p.
Orígenes (1988). *Tractat sobre els principis*. Edició i traducció de J. Rius-Camps. Barcelona: Laia. 438 p. Textos Filosòfics, 49.
Ramis, Rafael (2014). *Hispania Sacra* 44/133, 397-401 [recensió de Grau (2012a)].
Sanjek, Franjo (1974). «Raynerius Sacconi O. P., *Summa de Catharis*». *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 44, 31-60.
Wunderli, Peter (ed.) (2009-2010). *Le Nouveau Testament de Lyon (ms. Bibliothèque de la ville A.I.54/Palais des Arts 36)*. 2 vol. Tübingen-Basel: A. Franckle.

Jaume Mensa i Valls és professor titular de Filosofia medieval al Departament de Filosofia de la Universitat Autònoma de Barcelona. La seva recerca s'ha centrat sobretot en Arnau de Vilanova. El seu últim llibre és *Arnau de Vilanova i les teories medievals de l'amor*.

Jaume Mensa i Valls is Senior Lecturer of Medieval Philosophy at the Department of Philosophy of the Universitat Autònoma de Barcelona. His research has revolved mainly around Arnau de Vilanova. He has recently published *Arnau de Vilanova i les teories medievals de l'amor*.